

Akrinatjörn, Mølbursvatn og Mølheyggjarnir – trý staðarnövn á Sandi

Akrinatjörn, Mølbursvatn and Mølheyggjarnir

– three place-names by Sandur on Sandoy

Eivind Weyhe

Lauritsargøta 10, FO-100 Tórshavn

Email: eivindw@setur.fo

Úrtak

Trý staðarnövn á Sandi verður tikin til umrøðu, og uppskot til tolking av teimum verða sett fram. Í tjarnarnavninum *Akrinatjörn* verður forliðið tolkað sum plantunavnið *akurull* (*Eriophorum angustifolium*). Í vatnsnavninum *Mølbursvatn* verður forliðið tolkað sum upprunaligt **Melberði*, samansett av norr. *melr* k. ‘eyr- el. sandheyggjur’ og **berði* h., ein avleiðsla av *barð* h. ‘kantur, rond’, og navnið skal tí upprunaliga hava verið **Melberðisvatn*. Eisini í navninum *Mølheyggjarnir* verður skotið upp at tolka forliðið sum *melr* heldur enn *møl* kv. Samanblandingin av *e* og *ø* í *Mølbursvatn* og *Mølheyggjarnir* skal síggjast í ljósinum av avrundingini (delabialiseringini), sum hevur verið eitt eyðkenni fyri málførið í hesum øki.

Abstract

Three place-names near the village of Sandur are discussed, and suggestions made as to their interpretation. The first element of *Akrinatjörn* ‘Akrinatarn’ is explained as the plant-name *akurull* (*Eriophorum angustifolium*). The *Mølbur-* of *Mølbursvatn* ‘Mølburswater’ is seen as a reflex of **Melberði*, compounded of ON *melr* m. ‘gravel-bank’ and **berði* n., a derivative of *barð* n. ‘edge, rim’; the original name of this lake was thus probably **Melberðisvatn*. It is further suggested that the first element of the name *Mølheyggjarnir* ‘the Møl heights’ also comes from an original *melr* rather than *møl* f. The confusion of *e* and *ø* in *Mølbursvatn* and *Mølheyggjarnir* is to be seen in the light of the delabialisation that characterises the dialect of this area.

Inngangur

Í hesi grein verða trý staðarnøvn á Sandi viðgjørd málsliga, og roynt verður at greiða uppruna teirra. Nakað serligt samband teirra millum er ikki, annað enn tað at tvey tey fyrstu eru nøvn á tjørn og vatni, og at tey vaktu mína undran í sambandi við arbeiðið at seta staðarnøvn á kort, og frá øðrum teirra leiðir eitt málsligt samband til tað triðja navnið. Og so eru tey øll heima á Sandi.

Akrinatjørn

Í eini grein um bygdarnavnið *Akrar/Agrar* (Weyhe, 2008) royndi eg at grundgeva fyri tí sjónarmiði at navnið innihelt tað norrøna navnorðið *ogr* ‘lítill vík’ heldur enn navnorðið *akur* ‘kornvelta’. Í endanum á greinini nevni eg fleiri staðarnøvn í Føroyum sum at siggja til kundu innihildið navnorðið *akur*, menuttan at taka støðu til um tað er tann rætti tolkingarmøguleikin. Um eitt av hesum nøvnum sigi eg meg beinleiðis ivast í um tað kann hava nakað við *akur* at gera. Tað pettið ljóðaði so: „Vestan fyri Hálsavøtn á Sandi er ein *Akrinatjørn*, sum kundi verið eitt upprunaligt **Akrannatjørn*, men tað er nú heldur ivasamt“ (2008: 120).

Meðan eg tá bara var ivasamur, eri eg í dag sannførdur um at navnið einki hevur við *akur* at gera.

Akrinatjørn er ein lítill grunn tjørn norðast í Fjalshaga á Sandi, 200 m yvir sjóvarmálanum einar 300-400 metrar vestan fyri Hálsavøtn millum Sand og Skopun (hon er dygst í markið millum Fjalshaga og Skopunarhaga). Á kortinum Føroyar 1:20.000, kortblað 407 (1997), sæst ein lókur renna í tjørnina vestanífrá og ein úr henni eystur ella norður í Norðara Hálsavatn. Á hesum korti er navnið skrivað *Akrinatjørn*, og tjørnin sæst ikki at hava verið nevnd á nøkrum øðrum korti. Hetta kemst óivað av at tann danski generalstaburin, sum gjørdi tey fyrstu málborðsbløðini, ikki hevði hana við á sínum korti í 1901. Heldur ikki nevna teir hana í sambandi við uppmátingararbeiði sítt í 1899.

Í staðarnavnasavninum hjá Napoleon Djurhuus frá 1954 er navnið skrivað *Akrinatjørn* (við ljóðskrift [æagrinna-]). Sama skriftform hevur navnið í eini uppskrift hjá Jóhan Hendriki W. Poulsen á Føroyamálsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya frá 1970, og tað fekk eisini henda form tá ið nøvn í 1995 vórðu vald at seta á 3. útgávu av málborðsblaðnum (áðurnevnda kortblað, prentað 1997). Eingin ivi tykist vera um úttaluna av navninum. *Akr-* verður úttalað [æagr-], t.e. við longum tvíljóði og /gr/, og hevur óivað verið sett í samband við *akur* so ella so. Men tó at tann grammatiski formurin á forliðnum, *Akrina-*, saktans kundi verið leiddur av *Akranna-*, t.e. bundnum hvørfsfalli í fleirtali av *akur*, so tala kortini ongar sakligar grundir fyri kornvelting á hesum stað.

Hvørrir aðrir móguleikar eru so at greiða upprunan at navninum? Vit skulu leita til plantufrøðina.

Mýrifípa sær út til at vera tað almenna føroyska heitið á plantuni *Eriophorum angustifolium*, men á mannamunni hevur hon kunnað verið nevnd ymist, og FO hevur hesi samheiti: *akurull*, *ullardukka*, *ullarkona*, *illamansull*, *mýrigras*, *mýrileggur*. Plantan veksur helst í vátlendi og tí ofta við tjarnir.

Tað er tí ikki óhugsandi at forliðið í tjarnarnavninum inniheldur plantunavn-
ið *akurull*, og at tað upprunaliga staðarnavnið hevur verið **Akurullartjørn*
ella (eldri) **Akrullartjørn*. Plantan veksur eisini í meingi fram við tjørnini og
í henni.

Í orðasavninum á Føroyamálsdeildini er sera lítið grundarlag undir plantu-
heitinum *akurull*. Einans eitt dømi er um at eldri fólk í Nólsoy brúktu orðið,
og tað kundi bent á at orðið hevur verið lítið kent. Men kortini hava vit
dygga heimild um at plantuheitið *akurull* hevur verið kent og brúkt á Sandi.
Hetta sæst í einum ørindi í Bátatátti (CCF 223) sum Heindrikur á Heyggi
(1787-1861), táttayrkjari heima á Sandi, skal hava yrkt o.u. 1840 (Clements-
en, 1981: 188). Elsta uppskriftin av táttinum er í Koltursbók frá 1848. Tvær yngri
eru eisini, og tær hava tveir sandingar skrivað: Óli Mikkelsen (1865-1950)
og Rasmus Petersen (1868-1943), og Dr. Jakobsen hevur fingið tær frá teimum
í 1887, og tær mugu tí ætlast at vera frá 1880'unum (ta seinru lýsir J. Bloch í
CCF sum „Rasmus Petersen Sand's visebog. (1883-85)”). Uppskriftirnar í
Koltursbók og hjá Óla Mikkelsen eru endurgivnar við normaliseraðari rætt-
skrivning í FK VI, s. 455-459. Tann hjá Rasmusi Petersen er ikki varðveitt, men eftir
upplýsingunum hjá Bloch at døma hevur ørindið har havt sama snið sum í Kolturs-
bók. Ørindið ljóðar so í uppskriftunum í Koltursbók (ør. 25) og hjá Óla Mikkelsen
(ør. 18):

Koltursbók: Baada Tottur aa Sande:

25 Seglene vauru eäv silkkiebondun
tojene eäv eágurudl
kjempan attur aa bagborsleäre
eyene glegva sum gudl.

Óli Mikkelsen: Baadatottur:

18 Segline vouro eäv silkjeaandun
tojine eäv eágurudl
en sidur kjempan aa bagborsleäre
hon [CCF/FK: hann] glegvar sum reyargudl.

Ólavur Clementsen (1981: 190) hevur ørindið í hesum sniði:

Seglini vóru av silkibondun,
togini av akurull,
tað situr ein kempa á bakborðs bøgi,
hon glógvar sum reyðargull.

At mittasti parturin av navninum, *-ullar-*, skuldi verið blivin til *-ina-*, kann í fyrstu atløgu síggja út sum ein heldur stór broyting. Men hon er ikki ómøgulig tá ið hugsað verður um herðingina á hesum parti í navninum. Í samansettum orðum, har sum fyrra lið eisini er ein samanseting, er tað mestsum ein regla at seinra lið í forliðinum missir sína hjáherðing og viknar burtur í nærum einki, so at tað merkingarliga innihaldið kámast og orðparturin kann broytast til tað ókenniliga. Í hesum føri tykist hesin viknaði orðparturin at laga seg at einum orðliði ið hevur sín uppruna í hvørsfalsending, sbr. eitt nú staðarnøvn sum *Gívrinarspor*, *Babbunartrøð*, *Billunarjørð*, *Britunarjørð*, *Eppunartoft* o.s.fr. (í forliðnum eru navnorðið *gívrur* og kvinnunøvnini *Barba*, *Billa*, *Brita* og *Eppa* í bundnum formi).¹

At tjarnir bera nøvn har sum tað eyðkennandi liðið (ávísingarliðið) sipar til vøkstur við tjornina ella í henni, eru onnur dømir um: *Bukkabløðvatnið* (Nesi Ey.), *Grastjørn* (Skála), *Kornvatn* (Toftum), *Sóljutjørn* (Sandi), *Starvatn* (Nesi Ey.). Eisini er *Ryskivatn* (Vági), men tað hevur helst fingið navn av Ryskidali, eldri *Ryskidalsvatn* (*Riskjídals-Vatn* hjá Svabo 1959: 365).

Mølbursvatn

Sunnarlaga í hagapartinum Hamarsfjórðingi, sum er eystan fyri Sandsvatn, er Mølbursvatn; tað er uppi á Brúnni og undir Mølburshamri, 304 m oman fyri sjóvarmálan. Tað rennur frá vatninum suðureftir gjøgnum Sandarhaga og helst oman í Sandalið (tað er ikki heilt greitt at fylgja ánni á kortinum).

Tá ið málborðsbløðini komu í fyrstu útgávu í 1901, stóð vatnið at eita *Múlbergs Vatn*, og tá ið 2. útgáva kom í 1943, var navnið tað sama, men drigið saman í eitt orð: *Múlbergsvatn*. Í 3. útgávu frá 1997 hevur vatnið broytt navn til *Mølbursvatn*. Síðan tað er broytingin frá *Múlbergsvatn* til *Mølbursvatn* eisini gjørd á føroyakortunum 1:100.000.

Í uppritunum frá uppmátingini hjá generalstabinum í 1899 síggja vit at teir frá heimildarfólki á staðnum hava fingið navnið uppgivið sum *Mølbursvatn*, tí í hesum formi hevur uppmátarin fest navnið á blað. Hetta er eisini sama úttala sum brúkt verður enn tann dag í dag. K. Rimestad kapteynur, ið hevði viðgerðina av nøvnunum um hendur, hevur hildið navnaformin geva lítla meining, og *Múlbergs-* er ein roynd hjá honum at tolka formin *Mølburs-*. K. Rimestad sigur í viðmerkingum sínum at hann hugsar sær at *múli* helst kann ljóða sum „møll“ framman fyri hjáljóð, og at „bergs“ hevur verið úttalað ótýðiliga. Hann

1 Í føroyskari skúlamállæru er tann bundna hvørsfalsendingin í kvennkyni eintali vanliga skrivað *-innar* og *-unnar*.

sigur: „Formen Konjektur [= rætting] af KR paa Grundlag af Maalerens Note.“

Tolkingin hjá Rimestad byggir á at eitt „Múlberg“ má hava verið, men tað er ilt at fáa eyga á hvar tað skuldi havt verið. Hamarin eystan fyri vatnið eitur *Mølbursshamar*. Kanska hugsar Rimestad sær at hann kann hava hitið **Múlberg* (> **Múlbergshamar*?). Men at **Múla*- skal verða til *Møl*-, ljóðar ikki sannførandi.

Annars er tað at siga at sjálvljóðið *ø* er illgrunasamt, tí á eldri sandoyarmáli skuldi tað verið úttalað /e/, sonevnd avvarran ella delabialisering. Fyribrigðið er væl kent úr málinum hjá eldri fólki í Sandoynni og Skúgvoyinni og eisini frá kvæðauppskriftunum hjá Jóannesi í Króki (sí t.d. Weyhe, 2011: 47-49). Haldast má at *e*-framburður hevur rakt øll orð við /ø/ í hesum bygdamáli uttan kanska orð við *ø-a* (t.d. *bløða*, *grøða*, sí Weyhe, 2011: 47), og tí kann neyvan nakar ivi vera um at vatnið hevur verið nevnt *Melbursvatn*, tó at eg ikki havi kunnað fingið tann úttaluformin váttaðan. Tann móguleikin er tí væl hugsandi at tað norrøna orðið *melr*, sum ikki longur livir sum felagsnavn (appellativ) í føroyskum, men kemur fyri í føroyskum staðarnøvnum (*Melagarðshamar*, *Melakeldur*, *Melaskarð*, *Melheyggjur*, *Melsskarð* umframt eini 8 støð ið eita *Melin*), er partur av navninum.

Tað er væl kent at hjá málbrúkarum við delabialisering av *ø* til *e*, síggja vit at teir royna at broyta *e* til *ø*, tí teir halda *e*-framburðin vera „skeivan“, og tí teir vita at onnur málføri gera mun á *e* og *ø*. Tað kemur tá meir enn so fyri at teir broyta *e* til *ø* í orðum sum „av rættum“ hava /e/ (nevnt hyperkorrekt úttala). Fleiri skrivlig dømir eru at síggja hjá Jóannesi í Króki sum skrivar *gjøda* (= fiskurin gedda), *møje* (= meg), *Torbjødnbøgli* (= Torbjørn Bekli), *hødli* (= helli) (Weyhe 2011: 48).²

Melr var kallkynsorð á norrønum og merkti ‘grus- el. sandbanke’, og tað sama merkti *melbakk* (Heggstad). Í norskum merkir kallkynsorðið *mel* ‘sandbanke langs ei elv el. eit vatn’ (Nynorskordboka). Her er vert at nevna at beint sunnan fyri Mølbursvatn er Sandheyggjurin. Eg havi tí hug at tolka forliðið sum eitt uppr. **Melberði*, samansett av *mel*- og **berði* h., har sum hetta seinra er ein avleiðsla av *barð* h. ‘kantur, rond’ (sí NG V: 115 og VI: 344). Sambært hesum hevur vatnið upprunaliga hitið **Melberðisvatn*. Aftur her sæst dømi um at herðingarviðurskiftini gera tað at seinra lið í forliðinum, -*berði*-, viknar til eitt merkingartómt orðlið, -*burs*-.

Chr. Matras (1933: 68, 288-89) helt at -*berði* fjaldi seg í navninum *Sjóberði(ð)*, sum er navn á sandrondini oman móti sjónum í Sandavági,³ og somuleiðis í seinra liði í nøvnunum *Tjørnubil* (Fámjin) og *Tjørnubøli* (Norðuroyggjum), t.e. høg rond við eina tjørn.

Vit kunnu so spyrja hvat forliðið *Melberði* tá sipar til. Eg hugsar at her hevur verið sipað til ta hæddina sunnan fyri vatnið sum nú eitur *Sandheyggjurin* (tann

bundni formurin kundi bent á ungan aldur). Tá ið *Melberði* er blivið partur av navninum á vatninum og heldur ikki longur hevur verið gjøgnumskygt, er farið at nevna tað *Sandheyggjin*.

Til samanburðar kann verða nevnt at eisini *Melheyggjur* kemur fyri sum staðarnavn (sum omanfyri nevnt); hann er í Heygshaga á Strondum, nakað suður frá Morskranesi.

Mølheyggjarnir

Heima á Sandi eru eisini teir tiltiknu *Mølheyggjarnir*. Jarðfrøðingurin Jóannes Rasmussen lýsir teir soleiðis í bókini *Øldir og upphav* (1981: 149):

Lendið eystan fyri ósan, oman móti sandinum verður nevnt Mølheyggjarnir; hetta er landslag, sum á enskum verður nevnt „dune“ og á donskum „klit“. Mølheyggjarnir eru lagstir upp av foksandi; teir eru høgir, heilt upp í 8 m. Eins og alla aðrastaðni er vanligasti gróðurin á mølheyggjunum *marhálmur* og *sævarhorn*; hesar plantur hava langar og sterkar róttægrur, sum binda sandin. Eisini vaksa her aðrar plantur, sum vanligar eru í sandjørð, sum t.d. *strandarkál* og *dunnuber*. Mølheyggjarnir á Sandi eru illa farnir av sandtøku, men eru nú friðaðir.“

Her tykist jarðfrøðingurin brúka *mølheyggi* sum jarðfrøðiligt fakligt heiti, umframt sum staðarnavn.

Men hví eita teir *Mølheyggjarnir*? Nøkur ásynlig møl er ikki har; tó vilja onkur heimildarfólk vera við at tá ið brim liggur leingi av ávísari ætt, hvørur sandurin og stórt grót (urðargrót) kemur undan, og at *Møl-* skal sipa til tað. Eg ivist kortini í um hetta er tann rætta frágreiðingin til navnið, og hevði tað verið, so hevði ein helst væntað formin *Malar-*.

Heldur man tað vera so at Mølheyggjarnir upprunaliga hava hitið *Melheyggjarnir*, og at heimasandsmenn hava broytt /e/ til /ø/ fyri at rætta uppaftur uppá delabialiseringina, kanska tí at *møl* er eitt betur kent orð enn *mel* (í føroyskum staðarnøvnum sær orðið út til at hava verið fatað sum kvennkynsorð, sbr. tey nógvu støðini ið eita *Melin*).

2 Nógvar skemtisøgur eru um samanblanding av /e/ og /ø/ í sandoyar- og skúvoyarmáli, t.d. at teir kundu siga „ein pøn hena“ í staðin fyri „ein pen høna“, at teir „drukku tø og bóru teð“, og at deknurin í kirkjuni las „Lader os alle bøde“.

3 Fólk á staðnum hava har afturímóti hildið at staðið hevði navn eftir einum serligum berjaslag sum vaks har (sí Petersen & Heinesen 2010: 144).

Óprentaðar keldur:

Søvn á Føroyamálsdeildini, Fróðskaparsetri Føroya

Bókmentir:

Clementsén, Ó. 1981: *Søga og skemt av Sandi*. Tórshavn: Forlagið Klovín.

FK = *Føroya kvæði* VI. Herausgegeben von N. Djurhuus. Kopenhagen 1972: Akademisk Forlag.

FO = *Føroysk orðabók*. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn 1998.

Føroyar 1:20.000. Topografiskt kort. Kort- og Matrikelstyrelsen. København 1987-1998.

Heggstad, L. o.a.: *Norrøn ordbok*. 5. utgåva. Oslo 2012: Det norske Samlaget.

Matras, Chr. 1933: *Stednavne paa de færøske Nordøuroyar*. Kjøbenhavn.

NG = *Norske Gaardnavne* V-VI. Kristiania 1907-09.

Nynorskordboka. Oslo 1986: Det norske Samlaget.

Petersen, H. F. og J. Heinesen. 2010: *Av fjalli at fjørustrond* I. Sandavágur: Egið forlag.

Rasmussen, J. 1981: *Øldir og upphav*. Tórshavn: Emil Thomsen.

Svabo, J. C. 1959: *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782*. Udgivet af N. Djurhuus. Selskab til Udgivelse af færøske Kildeskrifter og Studier. København.

Weyhe, E. 2008: *Akrar ella Agrar? Fróðskaparrit* 56. Tórshavn: 116-120.

Weyhe, E. 2011: *Hentzasavn – kvæðasavnið hjá Jóannesi í Króki frá 1819*. Tórshavn: Fróðskapur.